

5. Готовить рабочую смену / А. Булгаков // Труд. – 1979. – 12 мая.
6. Молодой рабочий: становление социально активной личности. – М.: Советская Россия, 1986. – 176 с.
7. Ковригин М.А. Подготовка рабочих кадров в условиях научно-технической революции / М.А. Ковригин. – М.: Профиздат, 1981. – 128 с.
8. Приглашают ПТУ: Передовая // Правда Украины. – 1985. – 21 июня.
9. Кислий П. Освітньо-наукова політика Верховної Ради і розвиток українознавства / П. Кислий // Українознавство: стан, проблеми, перспективи розвитку. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 1993. – С. 13–14.
10. Семенов А. Посттейлоризм и теория человеческого капитала / А. Семенов // Международная экономика и международные отношения. – 1995. – № 9. – С. 56–59.
11. Лисовский В. Постигама мастерство / В. Лисовский, В. Василец // Правда. – 1984. – 20 мая.
12. Державний архів Київської області, ф. 1, оп. 32, од. збер. 20.
13. Обліньська Л. У світі професій / Л. Обліньська // Прапор комунізму. – 1987. – 18 серпня.
14. Державний архів Харківської області, ф. 87, оп. 9, спр. 1.
15. Производство и школа: Передовая // Правда Украины. – 1985. – 22 августа.
16. Державний архів Дніпропетровської області, ф. 19, оп. 84, од. збер. 172.
17. Ждановский машиностроитель: орган парткома, профкома, комитета комсомола и дирекции Ждановского производственного объединения «Ждановтяжмаш». – 1987. – 15 декабря.
18. Что мешают Ньютонам? // Рабочая газета. – 1987. – 15 декабря.
19. Углублять реформу школы, воспитывать активную творческую личность: V съездучителей УССР 16 мая 1987 года // Правда Украины. – 1987. – 17 мая.
20. Кадры для ПТУ // Правда Украины. – 1987. – 11 октября.
21. Стариков И. Платить за качество / И. Стариков // Правда Украины. – 1986. – 4 апреля.
22. Назимов И. Истоки кадрового дефицита / И. Назимов // Труд. – 1986. – 13 февраля.
23. Тютюльников А. Коэффициент трудовой пассивности А. Тютюльников // Экономическая газета. – 1989. – № 14. – С. 19.
24. Стукало С.Н. Молодежь и рабочие профессии / С.Н. Стукало, В.С. Небоженко. – К.: Наук. думка, 1989. – 124 с.

Бесов Л.М. Профессионально-техническое образование рабочих кадров массовых профессий в Украине: историко-методологические аспекты. 1960–1980 годы

В статье освещается опыт и проблемы подготовки рабочих кадров в Украине в 1960–1980 годы. Предлагается подход к этой проблеме в условиях реформирования системы профессионально-технического образования как одной из составляющих повышения общей культуры, социальной активности специалистов.

Ключевые слова: профессионально-техническое училище, рабочие кадры, квалификация, материально-техническая база, научно-педагогический работник, производство.

Biesov L.M. Vocational training of personnel of mass trades in Ukraine: historical and methodological aspects 1960–1990 years

The article highlights the experience and problems of personnel training in Ukraine in 1960–1980 years. An approach to this problem in terms of reforming the vocational education system as one of the components to improve the overall culture, social activity specialists.

Key words: vocational school, working staff, qualification, material and technical resources, scientific and pedagogical worker, production.

24.03.2016 р.

**УКРАЇНСЬКІ КЕРАМОЛОГІЧНІ СТУДІЇ
ДАВНЬОГО ГОНЧАРСТВА ДНІПРОВСЬКОГО
ЛІСОСТЕПОВОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ
(1954–1990 РОКИ)**

У статті подано історіографію праць, присвячених вивченню давнього гончарства, кераміки на пам'ятках Дніпровського Лісостепового Лівобережжя, які було опубліковано упродовж 1954–1990 років. Особливу увагу звернено на видання, в яких порушено проблемні питання дослідження давньої кераміки з використанням наукових методів.

Ключові слова: давня кераміка, дослідження, технологія виготовлення, наукові методи, Дніпровське Лісостепове Лівобережжя.

Друга половина ХХ ст. характерна вагомими досягненнями у розвитку археологічної керамології, яка вивчає гончарство від найдавніших часів до ХVІІІ ст. У цей період однією з провідних ідей стало вдосконалення методів вивчення давньої кераміки.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що на сьогодні немає жодного наукового видання, присвяченого історії вивчення української археологічної керамології 1954–1990-х років. Цей період цікавий тим, що в Україні, починаючи з другої половини ХХ ст., відбувається науково-технічна революція. З другої половини 1950-х років активізувались дослідження давнього гончарства за допомогою різних наукових методів. З'являються праці з різноманітними підходами до їх вивчення.

Упродовж 1954–1990 років на пам'ятках різних археологічних культур Дніпровського Лісостепового Лівобережжя було здобуто величезний масив знахідок, у тому числі пов'язаних з гончарством. Зокрема, у 1954 р. розпочалися археологічні розкопки Більського городища та його округи на Полтавщині, які очолював професор Харківського університету Борис Шрамко. У дослідженні цієї унікальної пам'ятки з 1958 по 1960 рр. брали участь учені Московського університету під керівництвом Бориса Гракова [45; 47, с. 73–82]. В 1954 р. Середньодніпровська експедиція, очолювана Варварою Ільїнською, провела польові дослідження в басейні річки Псел та на Книшівському городищі [14, с. 241–249; 10, с. 22]. У 1957 та 1959 рр. вона продовжила роботи на Басівському городищі [9, с. 15].

З кінця 1960-х років у зонах затоплення Кременчуцького і Дніпродзержинського водосховищ київськими археологами розгорнулись охоронні дослідження, в яких були задіяні Василь Довженко, Роман Юра, Дмитро Телегін, Михайло Кучера та ін. [8; 37; 38; 39]. На початку 1970-х років в зоні прокладання каналу «Дніпро – Донбас» в Пооріллі проводили дослідження археологи Дмитро Телегін, Світлана Юренко [40, с. 44–53], розвідки та розкопки

роменсько-давньоруських городищ – Олег Сухобоків, Василь Довженок, Володимир Гончаров, Роман Юра та інші вчені [8; с. 33; 50, с. 167–169]. Окрім того давньоруські старожитності Посулля вивчала Посульська комплексна експедиція Інститутів археології АН СРСР, АН УРСР та Полтавського краєзнавчого музею, яку очолював Юрій Моргунов [24, с. 246–250; 25, с. 73–82; 26, с. 9–11]. Археологічні дослідження пам'яток Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя у зонах меліоративних робіт та на місцях їх руйнування здійснювала експедиція Полтавського краєзнавчого музею у складі Любові Лугової, Ірини Кулатової, Олександра Супруненка та ін. [19; 20, с. 39–41; 21, с. 275; 32]. Співробітниками музею було обстежено десятки поселень та могильників.

Результати досліджень 1954–1990 рр. були опубліковані у низці видань, в яких головна увага була зосереджена на узагальненні матеріалів, здобутих під час розвідок та розкопок. В них здійснений і опис знахідок, пов'язаних з гончарством [2, с. 43–44; 18; 19; 20, с. 39–41; 21, с. 275]. Хоча археологи досить активно зосереджували увагу на класифікації та визначенні хронології глиняного посуду, відчувався брак праць, присвячених вивченню технології їх виготовлення з використанням наукових методів.

Цей період відзначається активним вивченням давнього гончарства російськими археологами. Результати досліджень вони публікують в статтях та монографіях, в яких студіюють глиняні вироби з території України з використанням методів природничих наук [23, с. 249–250; 51, с. 29–36]. За матеріалами досліджень розробляється типологія глиняного посуду, основана на морфологічних відмінностях різних його частин [22, с. 47–60]. На світ з'являються методичні рекомендації, в яких розроблено схему дослідження давньої кераміки за морфологічними особливостями, технологічними властивостями, обробкою поверхні та функціональним призначенням [1, с. 149–156]. За цією методикою більшість українських вчених й досліджували глиняний посуд.

Мета даної статті – охарактеризувати публікації, присвячені українським керамологічним студіям давнього гончарства, кераміки з території Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя, опубліковані упродовж 1954–1990 років.

У зазначений період академічними інституціями досліджено десятки тисяч пам'яток, виявлено величезну кількість знахідок від часів неоліту до пізнього середньовіччя, пов'язаних з гончарством, які склали основу колекцій музеїв України. Особлива увага приділялась асортименту, декору та технології виготовлення глиняних виробів. Підсумки археологічних досліджень, проблемні питання обговорювалися на всесоюзних та республіканських наукових конференціях. В Інституті археології УРСР такі наукові форуми скликалися кожні два роки (на-

приклад, 1954 р. відбулася вже сьома археологічна конференція [43, с. 160]). У науково-практичних конференціях, що проходили і в інших містах Лівобережжя [18, с. 7–9; 28; 20, с. 39–41], брали участь учені Інституту археології, працівники музеїв, археологічних товариств, шкіл, вузів України, представники громадськості тощо.

У 1985 р. в Полтаві було відновлено друк спеціалізованої літератури. Збірник наукових праць «Археологические исследования на Полтавщине» було визнано кращим місцевим археологічним виданням України 1990 р. [31, с. 68].

З другої половини ХХ ст., а саме з середини 1950 років, українські вчені при дослідженні глиняного посуду широко розпочали застосовувати методи математичної статистики, яка використовувалася при обробці масової категорії глиняних виробів. Бурхливе зростання джерелознавчої бази в 1960-х – 1980-х роках викликало необхідність застосування формалізованих методів, передусім опису і збереження керамологічного матеріалу, створення пошукових систем за допомогою електронно-обчислювальної техніки.

Своєрідним підсумком вивчення кераміки неоліту і бронзового віку на цьому етапі можна розглядати видання Дмитра Телегіна, в яких учений надав «перші узагальнюючі дані про неолітичну ямково-гребінцеву кераміку на території України, зокрема на Лівобережній її частині, головним чином як протиставлення дніпро-донецькій неолітичній культурі «як у культурному» [34, с. 145–146; 37, с. 51–52], «так і в етнічному відношенні» [35, с. 39]. Він зробив першу спробу хронологічного «розчленування» пам'яток України цього типу, датуючи глиняні вироби на них кінцем IV – другою половиною III тис. до н. е. [36, с. 28–36]. При дослідженні цієї категорії знахідок описували їх орнаментальні композиції. Лише для окремих виробів археологічних культур упродовж другої половини ХХ ст. було створено класифікації орнаментальних елементів. Для глиняного посуду скіфського часу одним з перших формальний метод дослідження орнаментів застосовував Борис Шрамко у своїй докторській дисертації (1965) та низці наступних публікацій [49; 44; 45]. На початку 1970-х років найдетальніше оздоблення неолітичної й енеолітичної кераміки описав Дмитро Телегін. Дослідник застосовував для визначення ступеню подібності неолітичних пам'яток України метод «складання загальних ознак» [41, с. 44–53]. Вивчаючи глиняні вироби доби неоліту, методи статистичного аналізу широко застосовувала у своїх дослідженнях Олена Титова [42, с. 37–39]. Це дозволило вченим детально описати декор глиняних виробів неолітичної доби з території Подніпров'я, показати ступінь їх подібності та відмінності, виокремити окремі археологічні культури.

В цей період археологи для вивчення технології виготовлення глиняного посуду майже не проводили лабораторних хімічно-фізичних досліджень, а домішки в формувальній масі (не виділяючи, штучні вони чи природні), температуру випалювання вивчали за візуальними спостереженнями. Лише Борис Шрамко одним із перших при дослідженні глиняного посуду з території Дніпровського Лісостепового Лівобережжя використав методи природничих наук. Зокрема, в докторській дисертації «Хозяйство лесостепных племен Восточной Европы в скифскую эпоху», захищеній у 1965 р., він порушив питання формування, обробки поверхні, кольору зламу, відбитків глиняних виробів, використання місцевої глини, яка залягала на Більському городищі. Її зразки та петрографічні шліфи давньої кераміки з цього городища були піддані хімічному і петрографічному аналізу, на основі чого учений визначив температуру випалювання посуду [49], застосування місцевих покладів каоліну для його декорування. Борис Шрамку також вдалося установити технологію нанесення декору на глиняні вироби [49, с. 81–82]. У монографії «Древности Северского Донца» (1962) учений приділив увагу систематизації глиняного посуду, розробив типологію кераміки скифського часу, визначив тенденції хронологічних змін у гончарному виробництві, за візуальними спостереженнями вивчив окремі технологічні прийоми [46, с. 216–222]. У статті «Нові дані про господарство скифської епохи» Б. Шрамко за допомогою петрографічного і хімічного аналізу визначив домішки (штучні вони чи природні) у глині, стверджував про формування глиняного посуду з використанням поворотного столика, дослідив нанесення орнаменту різними способами: пальцями (защипами, пальцево-нігтьовими вдавненнями, капелляри), паличкою (наскрізні проколи, наколи, насічки по вінцю, валиках, прокреслювали геометричні узори), указав на узори, нанесені штампом та з різними наліплюваннями, окрім валиків. Спеціальними дослідженнями Борис Шрамку вдалося встановити техніку нанесення на вироби червоної охри та прикрашання геометричним орнаментом, який заповнювали білою пастою: по сирій глині прокреслювали геометричний узор, після чого посуд ставили для випалювання в піч, а після охолодження заглиблення малюнка заповнювали чистою білою глиною і піддавали повторному випалюванню [49, с. 110–113]. У праці «Архаическая керамика Восточного укрепления Бельского городища и проблема происхождения его обитателей» (1983) дослідник систематизував знахідки і використав статистичні методи для їх вивчення, зокрема метод кодування декору. Він розробив класифікацію глиняного посуду за формою, розміром та призначенням [44, с. 79–99].

У праці Б. Шрамка «Бельское городище скифской эпохи (город Гелон)» (1987) описано типи

глиняних виробів, декорування (подано таблицю орнаментів), технологію виготовлення. Її автор зазначав, що у скифський час місцеві гончарі вміли підібрати потрібну глину і вносити домішки, указував на знахідки шматків підготовленої до роботи пластичної гончарної глини, яку видобували на поселенні. Зразки глини і петрографічні шліфи давньої кераміки були піддані хімічному і петрографічному аналізу, який підтвердив використання місцевих глин при виготовленні давньої кераміки [45, с. 103–107]. На Східному укріпленні Більського городища учений дослідив будову гончарної печі зі зводом, який було виліплено на каркасі з товстих прутів. Піч мала форму неправильного овалу розмірами 1,55 x 1,7 м. Загальна висота реконструйованої споруди становила понад 1 м. За твердженням науковця в такій печі могли випалювати близько 10–12 горщиків одночасно, проте не вказано, яких саме розмірів [45, с. 113]. Також Шрамко згадує про дві гончарні печі, розкопані на селищі скифського часу біля станції Липовий Гай (басейн Сіверського Дінця). Печі, вирізані в материковому ґрунті, мали стінки й склепіння, обмазані глиною, дно овальної форми. Діаметр першої печі складав 1,70 x 185 м, другої – 1,32 м. Висота реконструйованої центральної частини першої печі становила 0,85–0,90 м, другої – 0,80 м. Їх датовано V – початком II ст. до н. е. [45, с. 116]. Петрографічний аналіз фрагментів посуду, знайдених у печі, установив, що їх випалювання відбувалося при температурі 800–850 градусів. Вище сказане підтвержене дослідником експериментально [45, с. 113]. Вчений також вивчив конструкцію гончарної печі на Донецькому городищі з глиняним посудом роменської культури. Піч мала форму неправильного овалу діаметром 1,20 x 1,10 м. Побудована на поверхні, від звичайних побутових печей вона відрізнялася лише великим розміром. На думку дослідника, над піччю міг знаходитися навіс, що оберігав її від атмосферних опадів. Уціліла нижня частина печі, врізана в материк на висоті 15–20 см. За його твердженням, посуд в таку піч завантажували в два ряди, причому нижній ряд був поставлений верх дном. Вогонь розкладався навколо посуду [48, с. 108].

У розробку класифікації та хронології глиняного посуду Лісостепової зони значний доробок внесла Галина Ковпаненко. В монографії «Племена скифського часу басейну р. Ворскла» (1967) дослідницею виділено основні види і варіанти глиняного посуду [16, с. 79–92]. Під час його вивчення було використано результати бінокулярної мікроскопії [17, с. 56–57]. До питання походження, формування та культурної належності в Дніпровському Лівобережжі зверталася Варвара Ільїнська. Вона ввела до наукового обігу нові матеріали, пов'язані з гончарством.

Дослідницею вперше була розроблена узагальнююча систематизація для «ліпленого» посуду з пам'яток Посулля [13, с. 168–185; 9, с. 48–75; 10; 12, с. 66–70; 14, с. 232–249; 15, с. 59–63]. У своїй докторській дисертації «Скифский период в Днепровском Лесостепном Левобережье» (1971) вона доводить, що кераміка посульсько-донецької групи відрізняється рідкісною одноманітною формою: кухонні горщики з опуклим корпусом, з орнаментом у вигляді защипів та проколюванням по краю, миски й глекоподібний посуд – найпростіших форм. Кераміка стала і зберігає свої основні особливості протягом усього скифського періоду без особливих змін [11].

Слід згадати і авторські розробки системи кодування форм посуду та їх окремих елементів, опис технологічних ознак, що заносяться в бланк обліку. Так Аллою Моруженко зроблено спробу систематизації матеріалу, виявленого на пам'ятках Лівобережжя, класифікації глиняного посуду [27, с. 45–48].

Одним із досягнень археологічної науки в 1950–1960 рр. стало відкриття і вивчення слов'янських пам'яток V–VII ст., які заповнили широку хронологічну прогалину в системі культур I тис. н. е. на території Східної Європи, відкриваючи тим самим нові можливості ретроспективного вивчення витоків матеріальної культури ранньосередньовічних слов'ян. В цей час з'являються публікації українських археологів Дмитра Березовця, Алли Сміленко та ін. [3, с. 15–17; 4, с. 47–67; 5, с. 84–99; 30, с. 76–81]. Зокрема, фахівець зі старожитностей черняхівської культури і східних слов'ян другої половини I тис. н. е. Дмитро Березовець, який відкрив волинцевську і пенківську культури, описав глиняний посуд цих культур, поклав початок історичному поясненню «в той час найбільш темних для радянських археологів відрізків розвитку Лівобережного регіону, в тому числі і Курського Посейм'я в VII–VIII століттях». Дослідник розділив глиняний посуд на «ліплений» та «гончарний». До «ліпленого» він відніс посуд з грубо заглаженою поверхнею, на якій при візуальному огляді виділив крупний шамот, розглянув орнаментацию у вигляді пальцево-нігтьових вдавлень та насічок, до «гончарного» відніс посуд з добре заглаженою поверхнею та орнаментом у вигляді хвиль та паралельних ліній [5].

Значну увагу вивченню пам'яток скифського часу, зарубинецької, черняхівської культур та доби Русі приділяв археолог Віктор Петров. Він класифікував посуд за типологічною групою, досліджував будову випалювальних споруд, гончарних кругів, технологію виготовлення глиняного посуду [29, с. 148–156]. На жаль, більшість його праць з давнього гончарства залишаються неопублікованими.

Упродовж досліджуваного періоду слов'яно-давньоруські пам'ятки на території Дніпровського

Лівобережжя вивчав Олег Сухобоков. Значну увагу він приділив технології виготовлення глиняних виробів. Зокрема, у монографії «Славяне Днепровского Левобережья (роменская культура и её предшественники)» (1975) учений класифікує посуд, виділяє «ліплений» та формований на гончарному крузі, описує технологію його виготовлення, декор, візуально визначає домішки у формувальній масі у вигляді піску, шамоту, жорстви, вказує на способи обробки посуду за допомогою загладжування та лощення поверхні [33].

У другій половині XX ст. розпочинається вивчення середньовічних пам'яток, пов'язаних з українським гончарством. На території Дніпровського Лесостепоного Лівобережжя були виявлені двокамерні гончарні горни та глиняні вироби XV–XVIII ст. Так на Полтавщині (Свиридівка, розкопки Світлани Юренко 1977 р.) та в м. Полтаві (розкопки Олександра Супруненка 1979 р.) в заповненнях гончарних горнів XVII–XVIII ст. знайдено теракотовий, розмальований та покритий поливою посуд – миски, тарелі, макітри, сковорідки. Лариса Виногородська, описуючи знахідки глиняного посуду з горнів, подала їх будову, вказала на аналогічні конструкції, виявлені М. Сікорським, М. Буйлуком та іншими дослідниками [7, с. 182–186].

1971 року виходить збірник «Середні віки в Україні», присвячений історії українського середньовіччя, в якому вперше в вітчизняній історіографії робиться спроба визначити зміст і хронологічні рамки зазначеного періоду, окреслюються перспективи і завдання археологічного дослідження пізньосередньовічних пам'яток України [6, с. 20–31].

Отже, у 1954–1990-х роках теоретично опрацьовується виявлений масив керамологічного матеріалу зі спробами виділення характерних особливостей у морфології та технології їх виготовлення. Проблема систематизації величезної кількості кераміки обумовила більш докладно виділити окремі культурно-хронологічні сукупності артефактів. При цьому дослідники починають акцентувати увагу на кольорі поверхні виробів, домішках у формувальній масі, конфігурації орнаменту на глиняних виробах, хоча і в цей час більшість археологів свої висновки робила на підставі візуального спостереження.

Посилання

1. Августинник А.И. К вопросу о методике исследования древней керамики // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН ССР / Аркадий Иванович Августинник. – 1956. – Вып. 64. – С. 149–156.
2. Андриенко В.П. Курганы раннескифского времени у с. Пожарная Балка // Проблемы археологии, древней и средневековой истории Украины / В.П. Андриенко – Харьков, 1995. – С. 43–44.
3. Березовець Д.Т. Черняховская культура и культура славянских племен VI–VIII вв / Дмитрий Тарасович Березовець

// КСИА. – М., 1970. – Вып. 121. – С. 15–17.

4. Березовець Д.Т. Слов'яни й племена салтівської культури / Дмитро Тарасович Березовець // Археологія. – Київ, 1965. – Т. XIX. – С. 47–67.

5. Березовець Д.Т., Петров В.П. Лохвицкий могильник / Дмитрий Тарасович Березовець // МИА. – Москва – Ленинград: Издательство АН СССР, 1960. – № 82. – С. 84–99.

6. Брайчевський М.Ю. Перспективи дослідження українських старожитностей XIV–XVII ст. / Михайло Юліанович Брайчевський // Середні віки на Україні. – К.: Наукова думка, 1971. – Випуск 1. – С. 20–31.

7. Виноградская Л.И. Материалы по керамическому производству XVII–XVIII вв. на Полтавщине / Лариса Ивановна Виноградская // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обласний науково-практичний семінар. Тези доповідей. Редкол.: Білоус Г.П., Журавель Г.Г., Кулатова І.М. та ін. – Полтава, 1990. – С. 182–186.

8. Довженко В.Й., Гончаров В.К., Юра Р.О. Древньюоруське місто Воїнь / Василь Йосипович Довженко, Володимир Костянтинович Гончаров, Роман Олександрович Юра – Київ: Наукова думка, 1966. – 148 с.

9. Іллінська В.А. Басівське городище / Варвара Андріївна Іллінська // Археологія. – 1965. – Т. 18. – С. 48–75.

10. Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья / Варвара Андреевна Ильинская. – К.: Наукова думка, 1968. – 203 с.

11. Ильинская В.А. Скифский период в Днепровском Лесостепном Левобережье / Варвара Андреевна Ильинская: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. – Издание Академии наук СССР, 1971. – 56 с.

12. Ильинская В.А. Из неопубликованных материалов скифского времени на Посулье / Варвара Андреевна Ильинская // Краткие сообщения Института археологии Академии наук УССР. – 1954. – Вып. 3. – С. 66–70.

13. Ильинская В.А. Керамика скифского времени // Вопросы скифо-сарматской археологии: материалы конференции Института истории материальной культуры Академии наук СССР 1952 г. / Варвара Андреевна Ильинская. – М.: Издательство Академии наук СССР, Института истории материальной культуры, 1954. – С. 168–194.

14. Ильинская В.А. Памятники скифского времени в бассейне р. Псел / Варвара Андреевна Ильинская // Советская археология. – 1957. – Т. 27. – С. 232–249.

15. Ильинская В.А. Позднескифский слой Басевского городища / Варвара Андреевна Ильинская // Краткие сообщения Института археологии Академии наук УССР. – 1961. – Вып. 11. – С. 59–63.

16. Ковпаненко Г.Т. Племена скіфського часу на Ворсклі / Галина Тихонівна Ковпаненко. – К.: Наукова думка, 1967. – 188 с.

17. Ковпаненко Г.Т., Гупало Н.Д. Погребение воина у с. Квитки в Поросье / Г.Т. Ковпаненко, Н.Д. Гупало // Вооружение скифов и сарматов. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 30–58.

18. Кулатова И.Н. Памятники археологии территории г. Лубны // 1000-летие города Лубны: Обл. науч.-практ. конф. (26–28 мая 1988 г.). Тезисы докладов / И.Н. Кулатова. — Лубны: издание Луб. гор. орг. УООПИК, 1988. – С. 7–9.

19. Кулатова И.Н., Луговая Л.Н., Супруненко А.Б. Курганы скифского времени междуречья Ворсклы и Псла / Ирина Николаевна Ковпаненко, Александр Борисович Супруненко. – Москва – Полтава: изд. Всерос. фонда развит. науки и ПКМ, 1993. – 108 с.

20. Луговая Л.Н. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (1977–1986 гг.) / Любовь Николаевна Луговая // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М.Я. Рудинского (26–28 марта 1987 г.). Тезисы докладов. – Полтава: изд. ПКМ, 1987. – С. 39–41.

21. Луговая Л.Н. Работы Полтавского краеведческого музея

/ Любовь Николаевна Луговая // АО 1979 г. – Москва: Наука, 1981. – С. 275.

22. Либеров П.Д. Памятники скифского времени бассейна Северского Донца / П.Д. Либеров // Материалы и исследования по археологии. – 1962. – № 113. – С. 7–112.

23. Макарова Т.И. О происхождении поливной посуды на Руси / Татьяна Ивановна Макарова // Советская археология, 1963. – Вып. 2. – С. 246–250.

24. Моргунов Ю.Ю. Древнерусские городища течения р. Ромен / Юрий Юрьевич Моргунов // КСИА. – Москва: Наука, 1983. – Вып. 175. – С. 73–82.

25. Моргунов Ю.Ю. Древнерусские городища в окрестностях летописного города Лохвицы / Юрий Юрьевич Моргунов // СА. – Москва: Наука, 1988. – № 2. – С. 194–206.

26. Моргунов Ю.Ю. Лубенский участок Посульской границы в XI–XIII вв. / Юрий Юрьевич Моргунов // 1000-летие города Лубны: Обл. науч.-практ. конф. (26–28 мая 1988 г.). Тезисы докладов. – Лубны: изд. Луб. гор. орг. УООПИК, 1988. – С. 9–11.

27. Моруженко А.А. К вопросу о памятниках раннего железного века в бассейне р. Ворсклы / Алла Алексеевна Моруженко // Советская археология. – 1988. – № 1. – С. 33–52.

28. Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій Обласний науково-практичний семінар. Тези доповідей. Редколегія: Білоус Г.П., Журавель Г.Г. Кулатова І.М. та ін. – Полтава: Видавництво «Полтава», 1990. – 200 с.

29. Петров В.П. Гончарный круг в керамическом производстве Черняховского времени / Виктор Платонович Петров // Черняхівська культура: матеріали досліджень. – Київ – Луцьк: ІА НАН України; ІО НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – № 1. – С. 148–156.

30. Смиленко А.Т. К хронологии гончарной керамики черняховского типа / Алла Трофимовна Смиленко // КСИА. – 1970. – Вып. 121. – С. 76–81.

31. Супруненко О.Б. З історії археологічних досліджень на Полтавщині: Короткий нарис / Олександр Борисович Супруненко. – Київ – Полтава: Видавництво ПП «Гротеск», ВЦ «Археологія», 2007. – 124 с.: іл.

32. Супруненко А.Б. Исследования на Полтавщине / Александр Борисович Супруненко // АО 1983 г. – М.: Наука, 1985. – С. 361–362.

33. Сухобоков О.В. Славяне Днепровского Левобережья (романская культура и ее предшественники) / Олег Васильевич Сухобоков. – К.: Наукова думка, 1975. – 168 с.

34. Телегин Д.Я. Исследование неолитических памятников в окрестностях г. Путивля на р. Сейме / Дмитрий Яковлевич Телегин // КСИА. – К., 1955. – Вып. 4. – С. 145–146.

35. Телегин Д.Я. К вопросу о днепродонецкой неолитической культуре / Дмитрий Яковлевич Телегин // Советская археология. – 1961. – № 4. – С. 39.

36. Телегин Д.Я. О хронологии поселений ямочно-гребенчатой керамики Украины / Дмитрий Яковлевич Телегин // Советская археология. – 1962. – № 4. – С. 28–36.

37. Телегин Д.Я. Деякі підсумки дослідження неоліту України / Дмитро Якович Телегин // Вісник Академії Наук УРСР. – К., 1958. – № 8. – С. 51–52.

38. Телегин Д.Я., Махно Е.В., Шарафундинова И.Н. Отчет о разведке в зоне Днепродзержинского водохранилища в 1960–1961 гг. / Д.Я. Телегин, Е.В. Махно, И.Н. Шарафундинова. – К., 1961. – (Машинопис) // Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України, ф. а. – 1960–61/4. – 86 арк.

39. Телегин Д.Я., Юра Р.А., Кучера М.П. и др.. Отчет о разведках археологических памятников в зоне затопления Кременчугского водохранилища в 1958 г. (Полтавская и Черкасская области) / Д.Я. Телегин, Р.А. Юра, М.П. Кучера. – К., 1958. – (Машинопис) // Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України, ф. а. – 1958/1е. – 45 арк.

40. Телегин Д.Я. Памятники Поорелья в работах экспедиции «Днепр – Донбасс» (1970–1971 гг.) / Д.Я. Телегин // АЛЛУ. –

Полтава: Археологія, 2001. – № 1. – С. 19–26.

41. Телегін Д.Я. Поселення дніпро-донецької культури на півночі України / Дмитро Якович Телегін // Археологія. – 1971. – Вип. 2 – С. 44–53.

42. Титова Е.Н. Место неолита Среднего Поднепровья в системе памятников с гребенчато-накольчатой орнаментацией керамики / Е.Н. Титова // Проблемы эпохи неолита степной и лесостепной зоны Восточной европы: (Тез. докл.). – Оренбург, 1986. – С. 37–39.

43. Шовкопляс І.Г. VIII наукова конференція Інституту археології АН УРСР // Археологія / І.Г. Шовкопляс. – 1957. – Т. XI. – Академія наук УРСР. – С. 160–180.

44. Шрамко Б.А. Архаическая керамика Восточного укрепления Бельского городища и проблема происхождения его обитателей / Борис Андреевич Шрамко // Археологический сборник. – Л.: Искусство, 1983. – С. 73–92.

45. Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон) / Борис Андреевич Шрамко. – К.: Наукова думка, 1987. – 182 с.

46. Шрамко Б.А. Древности Северского Донца / Борис Андреевич Шрамко. – Харьков: Издательство Харьковского государственного университета, 1962. – 402 с.

47. Шрамко Б.А. Нові дані про господарство скіфської епохи / Борис Андрійович Шрамко // Вісник ХДУ. – 1966. – № 17. – Історія. – Вип. 1. – С. 73–82

48. Шрамко Б.А. Раннеславянское поселение VIII–X вв. на Донецком городище / Борис Андреевич Шрамко // Древние славяне и их соседи. – М.: Наука, 1970. – С. 105–108.

49. Шрамко Б.А. Хозяйство лесостепных племен Восточной Европы в скифскую эпоху: диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук / Борис Андреевич Шрамко. – К., 1965. – (Машинопис) // Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України, оп. 2, т. 2, 401 арк.

50. Юренко С.П. К истории населения степного Днепрового Левобережья в первом тысячелетии н. э. / С.П. Юренко // 150 лет Одесскому археологическому музею / Тезисы юбилейной третьей конференции. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 167–169.

51. Филиппова С.В. Архитектурная майолика / С.В. Филиппова. – М.: Государственное издательство литературы по строительным материалам, 1956. – 156 с.

Троцкая В.И. Украинские керамологические студии древнего гончарства Днепрового Лесостепного Левобережья (1954–1990 гг.)

В статье подана историография работ, посвященных изучению древнего гончарства, керамики на памятниках Днепрового Лесостепного Левобережья, опубликованных на протяжении 1954–1990 годов. Особое внимание обращено на издания, в которых затронуты проблемные вопросы исследования древней керамики с использованием научных методов.

Ключевые слова: древняя керамика, исследования, технология изготовления, научные методы, Днепровое Лесостепное Левобережье.

Trotska V.I. Ukrainian ceramological ancient pottery studio of Dnieper steppe of Left Bank (1954–1990 years)

The article is sanctified to historiography of labours to the study of ancient pottery of Dnipro Left-Bank Forest-Steppe Region, which was published during 1954-1990 years. Attention strained on publication, research of ceramics by scientific methods.

Key words: ancient pottery, research, manufacturing techniques, scientific methods steppe, Dnipro Left-Bank Forest-Steppe Region.

09.03.2016 p.

УДК 930:2–9(477)«18/210»

В.М. Орлов

СУЧАСНІ ВІТЧИЗНЯНІ НАУКОВІ ІНСТИТУЦІЇ ТА ШКОЛИ ДОСЛІДНИКІВ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ХІХ – ПЕРШОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХІ СТ.

Стаття присвячена дослідженню основних академічних інститутів та вищих навчальних закладів незалежної України, в яких здійснюється вивчення історіографії та історії релігії та церкви в українських землях упродовж ХІХ – на початку ХХІ ст. Запропоновано класифікацію наукових центрів за рівнем активності у студіюванні історії релігії та церкви в Україні ХІХ – першого десятиліття ХХІ ст.

Ключові слова: історіографія, історія релігії та церкви, наукова школа, наукова інституція, Україна.

Актуальність та обґрунтованість дослідження академічних центрів з історії релігії та церкви в Україні ХІХ – початку ХХІ ст. зумовлена появою у період незалежності України значного корпусу наукових публікацій, присвячених релігійному факторові та накопиченню науково-історичних знань в українському гуманітарному просторі.

У радянській історичній науці вивчення історії релігії та церкви в Україні означене негативним ставленням, вважалось «неперспективним» для академічного пошуку. Після проголошення незалежності України ситуація значно змінилася, що зумовлено як намаганням професійних істориків розширити межі досліджуваного наукового поля, так і пошуками нових методологічних засад. Починаючи з першої половини 1990-х рр. з'являються перші праці узагальнюючого спрямування, дотичні до історіографії та історії релігії та церкви в Україні. Як слушно зауважив В. Ластовський щодо вивчення історії православної церкви в Україні, «лише з 1990-х рр. ... історики змушені були розробляти історіографічну тематику більш повно, але вона носила ... характер огляду стану тієї чи іншої проблеми і в них не досліджувався історіографічний процес в цілому» [1, с. 9].

Початок ХХІ ст. відкрив ряд нових публікацій з історіографії та історії релігії й церковних інституцій в Україні, наприклад, розвідки А. Зінченка [2], О. Ігнатуші [3], А. Киридон [4], В. Ластовського [1; 5] та інших. Однак, лише поодинокі дослідження описували діяльність окремих навчальних закладів або наукових центрів щодо історичної ретроспективи релігійних громад в Україні ХІХ – початку ХХІ ст. До цієї когорти варто віднести монографію Н. Шип [6], у котрій є детальний аналіз навчально-наукової інституції, в межах якої досліджувалися окремі проблеми історії релігії та церкви в Україні. О. Ластовською в авторефераті дисертації відмічено, що «... вагомими інституціями, де інтенсивно апробувалися дослідження з історії Церкви, стали Київський університет імені Тараса